

Vandkraft omkring Vestbirk

1. verdenskrigs knaphed på kul og olie førte til overvejelser om at udnytte Gudenåens fald ved Vestbirk til elproduktion. Ved at opstemme Gudenåen kunne opnås et fald på 10 meter.

Et industrieventyr

Tekstilindustrien udnyttede allerede vandkraften på stedet. 1848 stod Vestbirk Trikotagefabrik færdig, og møllehjul satte gang i spindemasiner, væve og symaskiner. Fabrikken fremstillede klæde og garn og beskæftigede på sit højeste i 1880'erne 70-80 arbejdere. I 1899 blev skinnerne lagt til jernbanen fra Horsens til Bryrup. Et kontant tilskud fra Trikotagefabrikken til baneprojektet sikrede en station ved Gammelstrup. Produktionen endte brat med en brand i 1920. Kun fabrikantens bolig, en arbejderbolig og en lagerbygning undgik flammerne, og kan endnu ses langs Vestbirk-Gammelstrupvejen. Efter branden var vejen åbnet for planerne om et vandkraftværk.

Kraftværksbyggeriet forvandler landskabet

Et kæmpe anlægsarbejde blev sat i gang med kanaler, dæmninger og nye søer. Den 27. november 1924 blev frislusen lukket og afskar Gudenåen fra sit gamle løb. Vandet steg og dannede hurtigt Bredvad Sø. De følgende dage bredte vandet sig og skabte yderligere Naldal Sø og Vestbirk Sø. 2. december var vandet nået til Vestbirk Vandkraftværk og elproduktionen kunne gå i gang. Et helt nyt landskab var skabt omkring Vestbirk med lange kanaler og de nye store kraftværkssøer. Et rigt fugleliv har siden tilpasset sig den nye natur. Fiskenes vandring var derimod blevet forhindret, men et nyt stryg ved frislusen har atter givet fisk og andre vandløbsdyr adgang op i Gudenåen.

I dag er det historie...

Kraftværket producerer fortsat 2 mio. kwh. om året. Fra i starten at dække en stor del af forsyningsområdet udgør det i dag kun en halv procent af forbruget. Kraftværkets funktion i dag er derfor mere at fortælle historie end at producere strøm.

Velkommen på Naturstien Horsens - Silkeborg

Den nedlagte jernbane mellem Horsens og Silkeborg fører i dag cyklister, vandrere og ryttere gennem frodige ådale, åbne herregårdslandskaber, lyngklædte hedeområder, gamle bøgeskove og det bakkede midtjyske Søhøjland. Med asfaltbelægning i stiens ene side kan cykler, kørestole, klapvogne og rulleskøjter nemt komme frem, mens en grusbelægning i stiens anden side især er for ryttere og vandrere. En 5 km lang strækning af banen fungerer som jernbane med veterantog i sommerhalvåret. Her følger naturstien skovveje.

En handicapvenlig natursti

Stiens fortid som jernbane betyder, at stigninger og fald undervejs er begrænsede. Samtidig har stien en plan belægning og er godt beskyttet fra den motoriserede trafik.

Rast og overnatning

Der er primitive overnatningspladser med shelters, vand og multitoiletter for hver 10-15 kilometer. Yderligere giver rastepladser med borde og bænke mulighed for hvil undervejs.

Et net af cykel- og vandreruter

Bryrupbanen indgår i det regionale cykelrutenet. Mellem Horsens og Vinding følges regional cykelrute 31. Herfra fortsætter Bryrupbanestien vestpå til Vrads Station ad national cykelrute 4. Resten af turen til Silkeborg fortsætter ad regional cykelrute 13. Regional cykelrute nr. 33 "Gudenådalen" krydser Bryrupbanestien mellem Tønning og Træden. Fra Silkeborg er der for vandrere mulighed for at følge Trækstien langs Gudenåen, Randers-Silkeborg eller vandreruten Århus-Silkeborg.

Naturstien administreres af Skov- og Naturstyrelsen, Søhøjlandet, tlf. 86 82 08 44, e-mail: soehoejlandet@sns.dk, www.skovognatur.dk/soehoejlandet

• Naturstien Horsens - Silkeborg

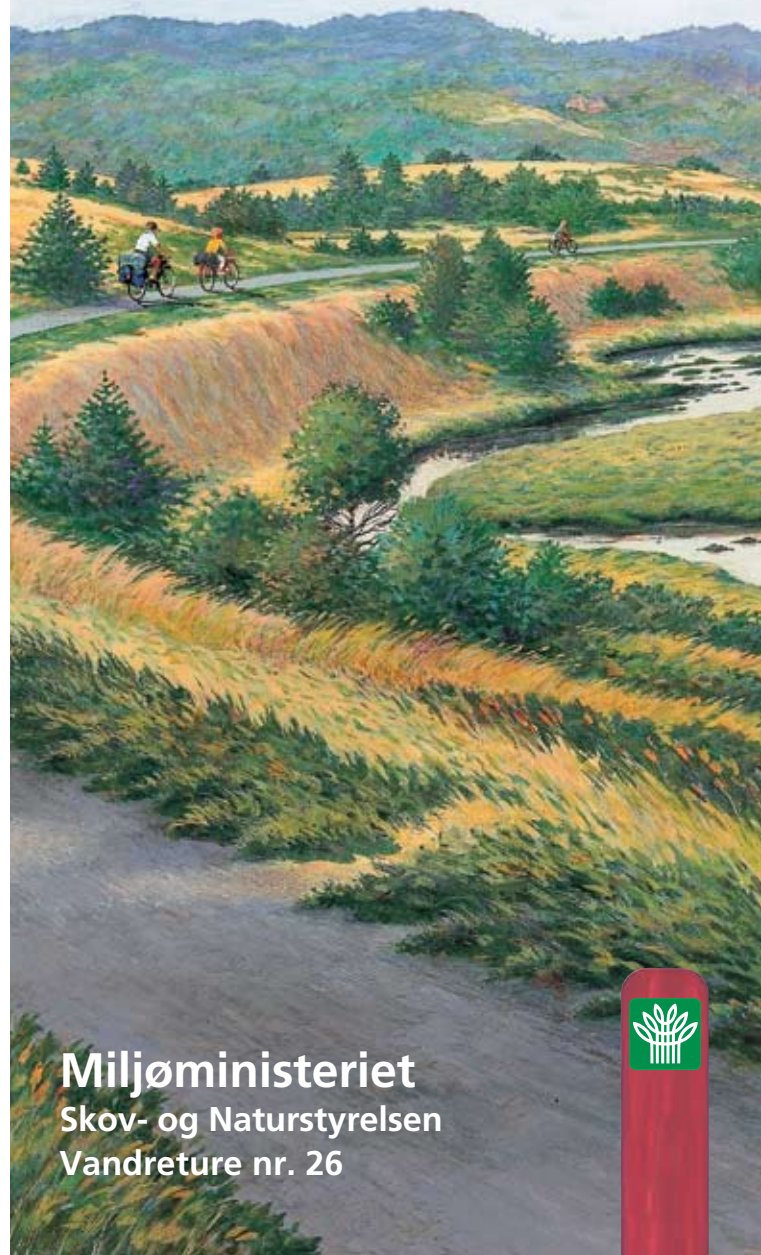
Serien »Vandreture« er foldere over udvalgte naturområder. De fås på biblioteker og turistbureauer, samt ved indgangene til mange af områderne. De findes også på skovognatur.dk

Miljøministeriet Skov- og Naturstyrelsen

- forvalter statsejede skove og andre naturområder i hele landet. Ved driften tages hensyn til befolkningens friluftsliv, produktion af træ og beskyttelse af natur- og kulturværdier.

026-0907 (revideret 2009). Grafisk tilrettelægning: Parabole ApS. Forside: Poul Andersen. Øvrige illustrationer: Per Kortz Andersen. Tryk: Scaprint A/S. Denne tryksag bærer det nordiske miljømærke Svanen. Licensnr. 541 006

Naturstien Horsens-Silkeborg

Miljøministeriet
Skov- og Naturstyrelsen
Vandreture nr. 26

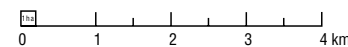
Naturstien Horsens - Silkeborg

Signaturforklaring

- Bryrupbanestien
- Sti med grus
- Afstikker
- Parkering
- Camping
- Primitiv overnatningsplads
- Rasteplads
- Vandrerhjem
- 10 Seværdighed
- Lokale foldere

Lokale foldere langs
Bryrupbanestien:

- A** »Nørrestrand«, Vejle Amt
- B** »Bryrup Langsø og Karlsø«, Århus Amt
- C** »Velling Skovene Bryrup«, Skov- og Naturstyrelsen
- D** »Slåensø Silkeborg«, Skov- og Naturstyrelsen
- E** »Nordskoven Silkeborg«, Skov- og Naturstyrelsen
- Cykelruter i Vejle Amt, Vejle Amt
- Cyklist-Turistkort, Århus Amt
- Veteranbanen Bryrup-Vrads

Målforskel 1:100.000
1 cm = 1 km i terræn
© Kort & Matrikelstyrelsen

11. Veteranbanen. Ved nedlæggelse af banen i 1968 bevaredes skinnerne fra Bryrup til Vrads. Her kører veteran tog sommeren igennem, og en tur med toget giver en god oplevelse af det naturskønne landskab og af den gamle togdrift.

12. Velling Skov ligger på skrænterne ned mod Salten Å. "Kollerne" (bakkerne) har været for stejle til opdyrkning. Det har bevaret den gamle bøgeskov, der i dag er udlagt som urørt skov. Skoven er kendt for sine gode udsigtspunkter, hvor især Velling Kalv må fremhæves. (lokal folder)

13. Vrads Sande er et klitlandskab, hvor tidligere tiders rovdrift på skovene og udpining af jorden fik sandet til at flygte. I 1800-tallet fik man sandflugten standset, og heden med spredte enebær bredte sig. Enens vækst er iverigt forskellig - de lave brede er som regel hunner, mens de høje slanke er hanner.

14. Salten Ådal er den sydlige af de to store øst-vestgående dale i Søhøjlandet. Områdets mange kilder har tidligere givet liv til adskillige dambrug. På baneskrænterne, der gennemskærer heden, kan man være heldig at finde markfirben og hugorm.

15. Tømmerby Mose er en gammel tørvemose under tilgroning med pil og siv. Åbne vandflader veksler med krat og urtevegetation, og giver således ideelle forhold for fugle. Her kan bl.a. opleves lille lappedykker, rørhøne, grågå, siv- og kørsanger.

16. Sønderskoven beklæder de stejle skrænter mod Borre Sø. Fiere bækkens løb gennem skovens bakkede terræn og over sten og små vandfald, giver dem næsten karakter af „bjergvandløb“. I skoven ligger den meget smukke og rene Slåensø, der er kendt for sine mange arter af vandplanter. Skoven er meget afvekslende med bøg, eg og indførte nåletræer. (lokal folder)

17. Almind Sø er en såkaldt lobeliesø. Den er helt ren og relativ dyb. Vandet er næringsfattigt og dermed klarvandet. Søen har en artsrig flora af vandplanter - bl.a. den kødædende blærerod. På østsiden af søen er der offentlige badepladser.

18. Silkeborg Bad er et tidligere kurbad anlagt ved den mineralholdige Arnakkekilde i 1883. Kilden giver dagligt ca. 750.000 liter vand. Under 2. verdenskrig var badet hovedkvarter for tyskerne, hvorfor man rundt i skoven kan finde gamle bunkers, skyttegrave og kanonstillinger. Badet er i dag kunstcenter med skiftende udstillinger og med skulpturer i parken.

1. Hansted Ådal. Horsens Fjord strakte sig for 6000 år siden helt til Lund. En senere landhævning trængte langsomt saltvandet tilbage til Horsens By, så Hansted Ådal i dag strækker sig fra Horsens Fjord i øst til Gudenådalen ved Nim i vest. Ådalen er rig på bopladser fra Jægerstenalderen.

2. Friluftsbad og fiskestrøg. I 1942 stod et muret svømmebassin med udspringsvipper ved Lundum Mølle. Men fornøjelsen varede kort. Badet blev lukket efter indvielsen på grund af manglende toiletter. Det afholdt dog ikke folk fra at bade der. Siden har dambrugsdamme, og senere "put and take" overtaget. Et slynget strøg sikrer i dag fiskenes vandring i bækken.

3. Urup Herregård er utvivlsomt mest kendt som slægten Skrams gamle herresæde gennem hele 1500-tallet. Hovedbygningen rummer fortsat rester af det borghus, som søhelten Peder Skram opførte i 1545. Huset var dengang omgivet af vandfyldte grave og flankeret af tårne. Peder Skram er med sin hustru begravet ved den nærliggende Østbirk Kirke.

4. Slaggård Banke rejser sig 100 meter over havet på kanten af Gudenådalen med en imponerende samling af store fladtoppede gravhøje. To af højene er udgravet og viste sig at indeholde urnegrave fra romersk jernalder (200-400 e.kr.). Kvæg afgræsser højområdet og bevarer den storslåede udsigt.

5. Vestbirk Kraftværk stod færdig i 1924. Opstemningen af Gudenåen på 10 meter oversvømmede dele af to dale og skabte Vestbirksøerne. De rummer i dag et meget rigt dyreliv. Især fuglene falder i øjnene med bl.a. ynglende lappedykker, isfugl, grågås, knopsvane og om vinteren flokke af sangsvaner, der overnatter i søerne.

6. Nordeuropas højeste gitterbro. Naturstien løber gennem Træden Skov, hvor den passerer Gudenåens gamle løb på en høj dæmning. Tilbage i den smalsporede jernbanes tid krydsede togene Gudenådalen på en imponerende stål-gitterbro ca. 15 meter over åens løb. Ved ombygningen til normalspor i 1929 valgte man i stedet at bygge den nuværende dæmning - men gitterbroen ligger fortsat inde i dæmningen.

7. Gudenådalen er opbygget i terrasser. I slutningen af istiden var Gudenåen en stor smeltevandsflod. Flodlejet lå højere og var meget bredere, end ålejet er i dag. I takt med isens afsmeltning dannede Gudenåen nye og mindre dale inden i de gamle.

8. Tønning og Træden ligger på bakkedragene på hver sin side af naturstien. De har bevaret meget af det gamle landsbypræg og har tidligere været fælles om skoler og station. De to middelalderlige granitkvadrekirker er et besøg værd. Mens Træden Kirke har bevaret det fladloftede romanske præg, er Tønning Kirke ombygget med gotiske hvælve.

9. Ottehøje er en gruppe bronzealderhøje, hvoraf kun seks er tilbage. De kroner toppen af en morænebakke med vid udsigt over det østjyske landbrugsland, og Mossødalen, der ligger som en stor sænkning omgivet af skovklædte bakker.

10. Bryrup dalen rummer søerne: Karlsø, Langsø, Kvindsø og Kulsø. Dalen er sandsynligvis opstået som følge af forkastninger dybt i undergrunden. Veteranjernbanen kører gennem de vestlige dele af dalen, mens den østlige del kan besøges ad stier omkring Bryrup Langsø. (lokal folder)

Naturbeskyttelsesloven giver dig mulighed for at færdes døgnet rundt i offentlige skove. I private skove må du gå på stier og veje, men kun i dagtimerne mellem klokken 7 og solnedgang. Cyklister skal holde sig på de befæstede stier og anlagte veje. I det åbne land må du også færdes til fods og på cykel på anlagte veje og befæstede stier. Husk at hunde skal være i snor.

”Danmarks smukkeste jernbane”

Sådan lød det uofficielle navn for jernbanen fra Horsens til Bryrup, der blev indviet den 22. april 1899. Med to daglige afgang i hver retning sikrede damplokomotiver transporten af personer og gods. Senere overtog dieseldrevne tog. Og efter næsten 70 års togdrift blev sporet endelig overtaget af vandrere, cyklister og ryttere i 1968. På strækningen mellem Bryrup og Vrads genopliver Veteranbanen hvert år togdriften i sommerperioden.

Fra smalspor til normalspor

Horsens-Bryrupbanen blev bygget med smalspor, som mange andre privatbaner. Banen betjente især oplandstrafik til købstaden Horsens. Men den smalsporede bane havde sine begrænsninger. Den maximale kørehastighed var 30 km/t, og gods der skulle transporteres videre fra Horsens med statsbanerne, skulle læsses om til vogne med normalspor. Den smalsporede bane blev derfor bygget om til normalspor på strækningen Horsens-Bryrup, og samtidig blev banen forlænget til Silkeborg. Den samlede strækning på 60 km stod færdig i 1929. Herefter var der 6 togfange om dagen i hver retning.

Banens liv

Horsens-Bryrup-Silkeborgbanen løb gennem et ret tæt befolket østjysk landbrugsområde. Banen transporterede en blanding af passagerer, gødnings- og foderstoffer og dyr til slagteriet. Op gennem 1960-erne tabte mange privatbaner terræn til biltransporten, og Horsens-Silkeborgbanen var ingen undtagelse. Den 30. marts 1968 kørte det sidste tog på ruten. Skinnerne blev taget op og jernbanearealet overgik til statens eje. Dog blev et 5 km langt stykke af banen mellem Bryrup og Vrads bevaret efter initiativ fra en række Bryrupborgere, som stiftede veteranbaneklubben. Veteranbanen og stationsbygningerne i Vrads med restauration og en lille historisk samling om banen drives i dag af veteranbaneklubben.

Naturen langs banen

Bryrupbanestien slynger sig fra den østjyske fede moræne til det midtjyske sandede israndsområde. Jordbunden veksler derfor meget langs banen. Flere steder er banen gravet gennem bakker, og andre steder ligger sporet på en dæmning. Det er alt sammen med til at gøre banens omgivelser meget varierede. Baneskrænterne har oprindeligt været åbne, men de er langsomt vokset til med træer. Blandt træerne falder især frugttræerne i øjnene. De er resultatet af, at passagererne har spist frugt under rejsen – og særligt æbler. Siden er skrogene smidt ud af vinduerne, og enkelte er spiret. En tur langs banen i dag kan derfor være en kulinarisk oplevelse gennem alle mulige slags æbler, enkelte pærer, mirabeller, kirsebær og blommer. Frugttræerne er hyppigst, hvor der ikke er skov i nærheden. For hvor skoven ligger op til banen og har kunnet sprede frø, er det i stedet skovtræerne, der kranser banen. Træsammensætningen veksler med jordbunden. Mod syd vokser især løvtræer som eg, bøg og avnbøg, hvoraf den sidstnævnte netop her har sin nordvest grænse i Danmark. Længere mod nordvest kommer der flere nåltræer ind med bl.a. ene og skovfyr.

Urterne afspejler jordbunden

Ligesom træerne langs banen fortæller om historie og jordbund, så gør urteveksten det også. På den fede jord er planteveksten høj med tidsler, græsser og vild kørvel. På skrænterne, hvor banen er gravet gennem bakker, er der ofte ret fugtigt, her ses bl.a. skavgræs og den gule fredløs. Længere mod vest bliver jorden sandet, og her omgives banen af hede og plantage. De højt voksende urter afløses af lave ofte tørketålende arter som høgeurt, bølget bunke og bynke. En del steder endog af hede med lyng og rensdyrlav. Her afløses egeskoven af egekrat med tørst og kaprifolie og med bl.a. halvsnylteren kohvede i bunden.

Landskabet langs naturstien

Landskabet og bebyggelsen langs banen afspejler i høj grad den historiske udvikling. Egnen omkring Horsens og ind mod Midtjylland er præget af et relativt roligt istidslandskab med næringsrig lerjord. Her ligger de store herregårde, og gårdene er fra gammel tid samlet i landsbyer. Jorden er generelt godt opdyrket. Skove findes næsten kun på skrænter og andre områder, der ikke har kunnet dyrkes. Skovene her er artsrige og domineres af løvtræer.

Søhøjlandet

Nord for Brædstrup rejser Søhøjlandet sig. Et højtliggende istidsplateau, der gennemskæres øst-vest og nord-syd af store dale, som herved deler landskabet op i blokke. Banen søger langt mod vest og berører kun vestenden af dalene omkring Vrads og Virklund. Alligevel mærkes det tydeligt, at stien har nogle meget lange stigninger og fald i dette område. Jordbunden i Søhøjlandet er generelt dårligere end i Østjylland. Landsbyerne er mindre, eller gårdene ligger enkeltvis og spredt. Store arealer har tidligere ligget hen som hede, men er nu tilplantet med nåltræ eller opdyrket, efter at læhegn har bremset blæsten.

Dale og søer

På skrænterne til de store dale er de oprindelige skove ofte bevaret. I Søhøjlandet finder vi nogle af de største områder med Naturskov - bl.a. i Velling Skov. Ud over de mange søer der forbindes af Gudenåen, ligger der rundt i landskabet mange mindre søer. Flere af dem hører til landets reneste - bl.a. Slåen Sø, Snabe Igelsø og Almind Sø. Søhøjlandets sene opdyrkning og meget kuperede terræn har sikret et af landets bedste naturområder med mangfoldige turmuligheder.

